

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Α.Γ. Δημητρόπουλος

ΘΕΜΑ

Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος άρθρο 114 Σχ. Ευρ. Σ.

Abuse of a right article 114 of the European Constitution

Καρυτσιώτη Όλγα
Αρ. Μ. 1340200400159
Δ' Εξάμηνο

Αθήνα 2006

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
II. Βασικά λήμματα (λέξεις – κλειδιά)	4
III. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	5
Η κατάχρηση δικαιώματος γενικά.....	5
1.1. Ιστορική πορεία	5
1.2. Προσδιορισμός της έννοιας - Βασικά χαρακτηριστικά.....	6
1.3. Συνέπειες – Κυρώσεις	9
1.4. Κριτική της διάταξης 25§3Σ.....	11
1.5. Σχέση άρθρου 25§3Σ και άρθρου 281 ΑΚ.....	12
1.6. Το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	15
Το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και το άρθρο 114	15
2.1. Γενικά	15
2.2. Ο Χάρτης των θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης και το άρθρο 114.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	20
Η κατάχρηση δικαιώματος στην πράξη	20
3.1. Το δικαίωμα της απεργίας	20
3.2. Το άρθρο 106§2Σ	20
3.3. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία	21
IV. ΠΕΡΙΛΗΨΗ	22
V. ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	24
VI. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	25
VII. Βιβλιογραφία	27

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα

Θέμα της παρούσας εργασίας είναι η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος σύμφωνα με το άρθρο 114 του Σχεδίου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος.

Σε ένα πρώτο στάδιο γίνεται προσέγγιση των βασικών εννοιών και επιχειρείται η ανάλυση των κύριων γνωρισμάτων της κατάχρησης δικαιώματος, με βάση τη γενική αρχή του άρθρου 25 § 3 του Συντάγματος. Παρατίθενται, επίσης, τα άρθρα 281 του Αστικού Κώδικα και 17 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) πάνω στο ίδιο θέμα.

Στη συνέχεια αποτυπώνεται η διαδικασία πολιτικών ζυμώσεων που λαμβάνει χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω του Σχεδίου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και σκιαγραφούνται οι πιθανές μελλοντικές εξελίξεις.

Έπειτα παρουσιάζεται ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης και το άρθρο 114 που περιλαμβάνεται σε αυτόν (και ο τελευταίος με τη σειρά του στο Σχ. Ευρ. Σ.). Η σύντομη ανάλυση του άρθρου 114 Σχ. Ευρ. Σ. οφείλεται στην ομοιότητά του προς τα άρθρα 25§ 3Σ, 281ΑΚ και κυρίως 17 ΕΣΔΑ, τα οποία μας απασχόλησαν ανωτέρω.

Ακολουθεί η αναφορά στην πρακτική εφαρμογή της κατάχρησης δικαιώματος, με συγκεκριμένα παραδείγματα.

Τέλος, σημειώνονται τα βασικά συμπεράσματα με βάση το πόνημα αυτό, ενώ δεν παραλείπονται και οι αποφάσεις των δικαστηρίων πάνω στο πραγματευόμενο θέμα.

Βασικά λήμματα (λέξεις – κλειδιά)

I. Κατάχρηση

Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας Γ. Μπαμπινιώτη εκδόσεις Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.

«1. η υπερβολική χρήση, η χρήση που ξεπερνά το φυσιολογικό, ή νόμιμο όριο

ΣΥΝ. σπατάλη, ξόδεμα, εκμετάλλευση **ΑΝΤ.** Οικονομία, φειδώ

ΦΡ.ΝΟΜ. (α) κατάχρηση εξουσίας

(β) κατάχρηση δικαιώματος: η άσκηση δικαιώματος έτσι ώστε να παραβιάζονται τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη, τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του δικαιώματος».

II. Δικαίωμα

«η ελευθερία που αναγνωρίζεται από το νόμο σε φυσικό ή νομικό πρόσωπο να ενεργεί για την ικανοποίηση των συμφερόντων του».

I. Abuse

The improper, excessive use of something, for a wrong purpose or end, often in an illegal way.

II. Right

A just claim to power or privilege or something that belongs to a person by law.

A moral or legal entitlement to have or to do something.

An abstract idea of that which is due to a person by law.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η κατάχρηση δικαιώματος γενικά

1.1. Ιστορική πορεία

Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, ως πράξη αποδοκιμαστέα από την έννομη τάξη και για το λόγο αυτό ως επισύρουσα συνέπειες, κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή της στο άρθρο 18 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης.

Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, η άσκηση συνταγματικού δικαιώματος με απώτερο σκοπό την υπόσκαψη των θεμελίων του δημοκρατικού πολιτεύματος ή και την ανατροπή του είναι απαγορευμένη. Συνέπεια μιας τέτοιας πρακτικής είναι, σύμφωνα με το θεμελιώδη Νόμο, η αποδυνάμωση του συγκεκριμένου δικαιώματος και η απογύμνωση του δικαιούχου από την εξουσία άσκησής του, κατόπιν απόφασης του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Η ρύθμιση αυτή του άρθρου 18 είναι φανερά επηρεασμένη από τη φορτισμένη αρνητικά προηγηθείσα περίοδο, κατά την οποία μέσα στα πλαίσια του σχετικά ουδέτερου Συντάγματος της Βαϊμάρης, δόθηκε η ευκαιρία στον Χίτλερ να εδραιώσει μια «σημαντικά ανεκτή επανάσταση».

Προς αποφυγήν, λοιπόν, ανάλογης μελλοντικής εκτροπής από τη νομιμότητα, ο Θεμελιώδης Νόμος υιοθέτησε μια πιο αυστηρή στάση απέναντι στην κατάχρηση δικαιώματος, τιμωρώντας με έκπτωση από το δικαίωμα εκείνου που θα την επιχειρούσε.¹

Σε διεθνές επίπεδο, η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος καθιερώθηκε με τις διεθνείς Διακηρύξεις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

---

¹ Κατά το χρόνο της έκπτωσης ο καταχρώμενος ήταν δυνατό να στερηθεί το ενεργητικό και παθητικό εκλογικό δικαίωμα και το δικαίωμα καταλήψεως δημοσίων αξιωμάτων, σε περίπτωση δε νομικού προσώπου, διατάσσετο η διάλυσή του.

βλ. Ράϊκος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου τόμος Β΄ σελ. 169, 1984.

Συγκεκριμένα, η απαγόρευση αυτή περιελήφθη στο άρθρο 30 της Παγκόσμιας Διακηρύξεως των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948) και στο άρθρο 5 § 1 του Διεθνούς Συμφώνου περί των «αστικών (ατομικών) και πολιτικών δικαιωμάτων» (1966).

Επιπλέον το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ επαναδιατυπώνει το άρθρο 30 της Παγκόσμιας Διακηρύξεως.

Όσον αφορά στην Ελλάδα, παρόμοια απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος δεν υπήρχε στα ελληνικά Συντάγματα, μέχρι το 1963, όταν έγινε πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος του 1952. Η επίδραση του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης οδήγησε στην πρόταση προσθήκης μιας διάταξης απαγορευτικής της κατάχρησης δικαιώματος.

Η εν λόγω απαγόρευση εμφανίζεται και στο άρθρο 24§2 του δικτατορικού Συντάγματος του 1968, αλλά και στο Σύνταγμα του 1952 όπου με το άρθρο 1 της Συντακτικής Πράξεως της 7^{ης} Αυγούστου 1974 προστέθηκε το άρθρο 20Α§ 3.

Η διάταξη αυτή της Συντακτικής Πράξεως περιελήφθη στο άρθρο 22§2 του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος. Το άρθρο αυτό εισέπραξε την αποδοκιμασία της Αντιπολίτευσης, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την επαναδιατύπωσή του και την ψήφισή του υπό τη νέα αυτή μορφή, αυτή που πέρασε τελικά και στο άρθρο 25§ 3 του σημερινού Συντάγματος.

1.2. Προσδιορισμός της έννοιας - Βασικά χαρακτηριστικά.

Τα δικαιώματα, ως εξουσίες που απονέμονται από το δίκαιο στα πρόσωπα για την ικανοποίηση των εννόμων συμφερόντων τους, αποβλέπουν στην προστασία του φορέα τους από δυνάμεις ισχυρότερες από αυτόν (όπως το Κράτος).

Κατά τις νεότερες όμως αντιλήψεις, οι εξουσίες τις οποίες εγγυάται ένα δικαίωμα δεν απειλούνται μόνο από εξωτερικές δυνάμεις, αλλά και από τον ίδιο το φορέα του δικαιώματος. Ο τελευταίος, παρά την υποχρέωση που έχει όχι μόνο να παραλείπει να βλάπτει το κοινωνικό σύνολο αλλά και να αναλαμβάνει θετική δράση μεριμνώντας για το κοινωνικό συμφέρον, δύναται να αποδειχθεί πηγή κινδύνου μέσω της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.

Το Σύνταγμα δεν ορίζει ρητά την έννοια της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος. Παρ' όλα αυτά, στο άρθρο 25§2Σ εντοπίζουμε έναν έμμεσο, θετικό προσδιορισμό της έννοιας αυτής, ως άσκησης ενός δικαιώματος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ασυμβίβαστος με την πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.

Η κατάχρηση δικαιώματος δεν είναι μια στατική κατάσταση. Χαρακτηρίζεται κατ' εξοχήν από κινητικότητα, καθώς είναι μια πορεία μετάβασης από το χώρο της νομιμότητας σε αυτόν της μη-νομιμότητας. Σε αυτό ακριβώς συνίσταται και η διαλεκτικότητα της έννοιας αυτής.

Συγκεκριμένα, ο φορέας του δικαιώματος ασκεί το δικαίωμά του καταρχήν νομίμως και αυτό γιατί δεν παραβιάζει καμία ρητή διάταξη κανόνα δικαίου. Είναι φανερό η διάκριση μεταξύ κατάχρησης και παράβασης, ούτως ώστε σε περίπτωση κατάχρησης είναι αδύνατον να συντρέχει παράβαση, μολονότι αρκετές φορές η νομολογία μας έχει χαρακτηρίσει απεργίες ως παράνομες, ενώ στην πραγματικότητα επρόκειτο για καταχρηστικές, ελλείψει παραβίασης συγκεκριμένου κανόνα δικαίου.

Αυτή η καταρχήν νομότυπη, εκ πρώτης όψεως σύμφωνη προς το δίκαιο άσκηση δικαιώματος καταλήγει να είναι παράνομη, λόγω του υπερβολικού της χαρακτήρα. Ο καταχρώμενος ασκεί το δικαίωμά του κατά τρόπο εξαντλητικό των ορίων του, έτσι ώστε μια συμπεριφορά καταρχήν νόμιμη (για το λόγο ότι κινούνταν εντός των πλαισίων του μέτρου) να

μετατρέπεται σε τελικά παράνομη, μη ανεκτή από την έννομη τάξη συμπεριφορά.

Με τη συμπεριφορά του αυτή, ο καταχρώμενος στην ουσία εκμεταλλεύεται την εξουσία που του έχει απονεμηθεί από την έννομη τάξη, την χρησιμοποιεί για να ικανοποιήσει σκοπούς κατάφωρα αντίθετους από εκείνους για τους οποίους του εδόθη αυτή και πάντως σκοπούς που καταστρατηγούν την έννομη τάξη. Η υπερβολική αυτή συμπεριφορά πρέπει να είναι **εμφανής**, δηλαδή οφθαλμοφανής και πρόδηλη βάσει εξωτερικών γεγονότων.

Κατά την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος ο σκοπός του νομοθέτη διαφέρει από το σκοπό του φορέα και στο εξής καταχρώμενου. Όμως κανένα δικαίωμα δεν επιτρέπεται να ασκείται για σκοπό ξένο προς αυτόν για τον οποίο έχει τεθεί, αυτό δε ακριβώς συμβαίνει εδώ καθώς η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος αντιστρατεύεται τον τεθειμένο σκοπό του.

Βέβαια, το Σύνταγμα δεν εξικνεύεται μέχρι του σημείου να ορίσει για ποιους σκοπούς μπορεί να ασκείται ένα δικαίωμα αντιθέτως όμως ορίζει για ποιους σκοπούς δεν μπορεί να ασκείται, όπως για την κατάλυση του ιδίου του Συντάγματος.

Πάντως η κατάχρηση δικαιώματος είναι απαγορευμένη, ανεξάρτητα από το αν στοχεύει στην ικανοποίηση ιδιωτικού συμφέροντος ή στην καταπολέμηση της έννομης τάξεως.

Η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος είναι διατυπωμένη στο άρθρο 25§3 του Συντάγματος, η κατάχρηση δικαιώματος είναι δηλαδή αντισυνταγματική.

Η απαγόρευση αυτή όμως δε συνιστά περιορισμό του δικαιώματος, αλλά οριοθέτησή του. Αυτό έχει ως συνέπεια το ότι όποιος ασκεί

καταχρηστικά ένα δικαίωμα κινείται αυτομάτως εκτός του χώρου οριοθέτησής του.

Επιπλέον, η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος, ως τροχοπέδη της άσκησής του, είναι ανεξάρτητη από την ύπαρξη πταίσματος στο πρόσωπο του καταχρώμενου, δηλαδή ο *animus nocendi* δεν ανήκει στην

έννοια της κατάχρησης δικαιώματος, η οποία είναι καθαρά αντικειμενική.²

Τυποποιημένες περιπτώσεις κατάχρησης δικαιώματος

Η άσκηση δικαιώματος θεωρείται καταχρηστική από τα δικαστήρια στις εξής χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

- Όταν ο δικαιούχος απέχει από την άσκηση του δικαιώματός του για μακρό χρονικό διάστημα και έχοντας δημιουργήσει την εύλογη πεποίθηση ότι έχει παραιτηθεί από αυτό, αρχίζει να το ασκεί και πάλι.
- Ο δικαιούχος συμπεριφέρεται αντιφατικά κατά την άσκηση του δικαιώματος. Η συμπεριφορά δηλαδή προσκρούει στην απαγόρευση *venire contra factum proprium*

Χαρακτηριστική απόφαση η ΑΠ 190/1993 (NoB 1994 σελ. 654).

- Ο δικαιούχος ασκεί το συγκεκριμένο δικαίωμα με μόνο σκοπό την πρόκληση βλάβης σε άλλον, το ασκεί δηλαδή κακόβουλα.

1.3. Συνέπειες – Κυρώσεις

Αρμόδιο να κρίνει το πότε συντρέχει καταχρηστική άσκηση δικαιώματος είναι το δικαστήριο. Αυτό σημαίνει πως ακόμη και αν ο νόμος

---

² Όπως τόνιζε ο Γ. Μπαλής. «Δια της διατάξεως ταύτης (281AK) κατ' αντίθεσιν προς το ρωμαϊκόν δίκαιον δεν αν ιχνεύει ο νόμος τα ελατήρια (*animus alii nocendi*) εξ ων ωρμήθη εν τη ασκήσει του δικαιώματος ο δικαιούχος αλλά...τάσσει αντικειμενικά κριτήρια τούτου, δηλ. την καλήν πίστην, τα χρηστά ήθη και τον εις το δικαίωμα εγκείμενον σκοπόν». Π.Δ. Δαγτόγλου, Γνωμοδοτήσεις 1999.

χαρακτηρίζει εκ των προτέρων μια συμπεριφορά ως καταχρηστική, το δικαστήριο δεν υποχρεούται να την αναγνωρίσει ως τέτοια, αντιθέτως έχει τη δυνατότητα να ελέγξει τη συνταγματικότητά του.

Όσον αφορά στις συνέπειες της κατάχρησης δικαιώματος, αυτές δεν αναφέρονται ρητά στο άρθρο 25§3Σ.

Η διάταξη αποσιλώθηκε από τις κυρώσεις της λόγω αντιδράσεων που είχε προκαλέσει στην αντιπολίτευση το άρθρο 22§2 του Κυβερνητικού Σχεδίου Συντάγματος, το οποίο προέβλεπε ότι η κατάχρηση δικαιώματος «τιμωρείται όπως νόμος ορίζει».³

Το γεγονός ότι η ανωτέρω φράση αφαιρέθηκε από το νέο άρθρο 25§3Σ λόγω πολιτικού συμβιβασμού έχει ως αποτέλεσμα το ότι ο νομοθέτης δεν είναι υποχρεωμένος να προβλέψει με νόμο την αντίστοιχη αξιόποινη πράξη και έως τώρα δεν έχει ψηφισθεί εκτελεστικός του Συντάγματος νόμος με ποινικές κυρώσεις.

Εν τούτοις είναι δυνατόν να προβλεφθούν τέτοιες κυρώσεις από τον κοινό νομοθέτη, δεδομένου ότι το Σύνταγμα σπανίως καθορίζει το αξιόποινο πράξεων.⁴

Συνεπώς, ο καταχρώμενος δε νομιμοποιείται να επικαλεσθεί τη συνταγματική προστασία του δικαιώματος που άσκησε καταχρηστικά. Αν το δικαίωμα ασκήθηκε δικαιοπρακτικά, τότε η δικαιοπραξία είναι άκυρη ως αντίθετη σε απαγορευτική διάταξη νόμου (ΑΚ 174). Αν η άσκηση συνίσταται σε δικαστική ενέργεια τότε αυτή απορρίπτεται ως απαράδεκτη. Αν, τέλος, η άσκηση του δικαιώματος έγινε με υλικές πράξεις, τότε το πρόσωπο που εθίγη από την κατάχρηση δικαιούται να αξιώσει άρση των πράξεων αυτών και παράλειψή τους στο μέλλον.

---

³ Σχετικά με τη διάταξη αυτή ο Α. Μάνεσης σημειώνει ότι κατ' αυτόν τον τρόπο στοιχειοθετείτο ένα είδος «αδιώνυμου» αδικήματος που θα μπορούσε να οδηγήσει σε καταχρηστική εφαρμογή της διάταξης αυτής από το κράτος. Βλ. Μάνεσης Αριστόβουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα Α' τόμος 1982, σελ. 87.

⁴ Κατ' εξαίρεση π.χ. άρθρα 6 § 3Σ και 9 §2Σ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατάχρηση δικαιώματος δεν οδηγεί στην έκπτωση του καταχρώμενου από το δικαίωμα. Ο φορέας του μπορεί να το ασκήσει εκ νέου, αρκεί η άσκηση αυτή να κινείται μέσα στα επιτρεπτά και νόμιμα όρια.

1.4. Κριτική της διάταξης 25§3Σ.

Η διάταξη του άρθρου 25§3Σ έχει γίνει αντικείμενο σφοδρής και πολύπλευρης κριτικής, αποδεικνύοντας ότι οι υποστηρικτές της είναι ολιγάριθμοι.

Η κριτική εντοπίζει στη διάταξη αυτή και στο «ιδιώνυμο» αδίκημα που θεσπίζει, το «μέσο» για να ανατραπεί όλο το σύστημα συνταγματικής προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος ποινικοποίησης κάθε εκδήλωσης ανθρώπινης ελευθερίας αφ' ης στιγμής ο νομοθέτης αφήνεται ελεύθερος να ορίσει τί είναι κατάχρηση δικαιώματος, με μια δόση υποκειμενισμού.⁵

Άλλοι επικριτές επισημαίνουν πως η διάταξη αποτελεί *contradictio in terminis* (ορολογική αντίφαση) και, επιπλέον, είναι αναποτελεσματική διότι αρκείται σε μια απαγόρευση ηθικο-πολιτικής φύσης χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα.

Επίσης, έχει προβληθεί και μομφή όσον αφορά στη συνταγματικότητα⁶ του άρθρου 25§3Σ καθώς έχει έλλειψη σαφούς πραγματικού και ως εκ τούτου δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου.

Ορμώμενη από το γεγονός ότι η διάταξη του άρθρου 25§3Σ στερείται κύρωσης και επειδή, ακολούθως, χαρακτηρίζεται από υπέρμετρα αοριστία που καθιστά την ερμηνευτική της προσέγγιση σχεδόν αδύνατη,

---

⁵ Βεγλερής Φ. Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα τόμος Α' 1977, σελ. 76.

⁶ Διοικ Εφετ Λαρ 28/1977.

μέρος της θεωρίας υποστηρίζει ότι το άρθρο 25§3Σ είναι «ατελής» διάταξη, *lex imperfecta*.

Ο αντίλογος⁷ στην τοποθέτηση αυτή προβάλλει το επιχείρημα ότι το Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει «ατελείς» διατάξεις και ότι το άρθρο 25§3Σ διατήρησε τον επιτακτικό του χαρακτήρα και μετά την αφαίρεση της φράσης «τιμωρείται ως νόμος ορίζει».

Επιπλέον, με αφορμή τη χρήση του άρθρου 25§3Σ από τη νομολογία με τρόπο σχετικά ασαφή, παρατηρείται⁸ ότι όταν το άρθρο αυτό υπάρχει στο δικανικό συλλογισμό, έχει ως αποτέλεσμα τον έλεγχο του συνταγματικού δικαιώματος υπό τα εξής τρία πρίσματα: Πρώτον, με βάση το σχετικό εκτελεστικό νόμο, δεύτερον με βάση τη συνταγματική διάταξη και τρίτον με βάση τη μη παραβίαση του άρθρου 25§3Σ.

Συνεπώς οι περιορισμοί πολλαπλασιάζονται δυσχεραίνοντας το έργο του δικαστή να διατηρήσει την ενότητα των ρυθμίσεων του Συντάγματος και υπονομεύει τον προστατευτικό τους ρόλο.

Επομένως η διάταξη του άρθρου 25§3Σ πρέπει να γίνεται αντικείμενο επίκλησης με περίσκεψη και προσοχή, προς αποφυγή του κινδύνου να γίνει κατάχρηση του ίδιου του άρθρου της κατάχρησης δικαιώματος, αλλά και ανατροπή του θεμελιώδους κανόνα πως, «ό,τι δεν απαγορεύεται ρητά, επιτρέπεται».

1.5. Σχέση άρθρου 25§3Σ και άρθρου 281 ΑΚ

Το άρθρο 281 του Αστικού Κώδικα μεταφέρει την απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος από το επίπεδο της ιεραρχικά υπέρτερης συνταγματικής διάταξης στο επίπεδο του κοινού δικαίου.

---

⁷ Ράϊκος Α. Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου τεύχος α' και β' τόμος Β', 1984 σελ. 175.

⁸ Ε.Β. Βενιζέλος. Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, 1986.

Για την εφαρμογή του δεν απαιτείται πταίσμα, καθώς τα κριτήρια που έχουν τεθεί (καλή πίστη, χρηστά ήθη και οικονομικός σκοπός του δικαιώματος) είναι αντικειμενικά και ως αόριστες νομικές έννοιες εξειδικεύονται από το δικαστή με βάση τις εκάστοτε ισχύουσες κοινωνικές αντιλήψεις.

Η νομολογία των πολιτικών κυρίως δικαστηρίων χρησιμοποιεί συχνά την ταυτόχρονη εφαρμογή του άρθρου 25§3Σ και του άρθρου 281 ΑΚ εν όψει της ενότητας της έννομης τάξης και της ενδυνάμωσης του δικανικού συλλογισμού. Όσοι αποδέχονται την κοινή αυτή εφαρμογή υποστηρίζουν ότι το άρθρο 25§3Σ αναφέρεται σε όλες τις νομικές εξουσίες που παραβιάζουν τα όρια της έννομης τάξης, τόσο στο ιδιωτικό όσο και δημόσιο δίκαιο (σύγχρονη θεωρία) αλλά και ότι η 281ΑΚ είναι κανόνας δημόσιας τάξης.

Υπάρχουν όμως και οι διαφωνούντες, σύμφωνα με τους οποίους το άρθρο 281ΑΚ εφαρμόζεται αυστηρά και μόνο στις ιδιωτικές σχέσεις, ενώ το άρθρο 25§3Σ αναφέρεται αποκλειστικά στις σχέσεις Κράτους-πολίτη και μάλιστα μόνο για τα άρθρα 4 έως 24 του Συντάγματος. Αναφέρεται επιπλέον, ότι δεν είναι δυνατόν να κάνουμε λόγο για «τριτενέργεια» του άρθρου 25§3 από τη στιγμή που η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος έχει τυποποιηθεί στο άρθρο 281 ΑΚ.

Εξάλλου, κατά μια άλλη άποψη, τα δύο άρθρα έχουν διαφορετικά κριτήρια και διαφορετική οπτική.⁹

1.6. Το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) είναι προϊόν της δράσης του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά τη διάρκεια

---

⁹ Το Σ (Το Σύνταγμα) τεύχος 6/2000

«Η σχέση των διατάξεων των άρθρων 25§3 Συντ. και 281ΑΚ. Τα όρια του πεδίου εφαρμογής της γενικής ρήτρας του άρθρου 25§3Συντ. Με αφορμή την ΑΠ 73/1999» του Αποστ. Παπακωνσταντίνου.

των μεταπολεμικών χρόνων. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την πρώτη και πιο διαχρονική διεθνή σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Ακριβώς λόγω του σημαντικού χαρακτήρα της ΕΣΔΑ, ο εθνικός συνταγματικός δικαστής ερμηνεύει το Σύνταγμα σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, όπως η τελευταία προσδιορίζεται από το ΕΔΔΑ.

Η ΕΣΔΑ στο άρθρο 17 απαγορεύει στα κράτη αλλά και στα άτομα να προβαίνουν σε δραστηριότητες που αποσκοπούν στον περιορισμό ή στην καταστροφή δικαιωμάτων ή ελευθεριών που αναγνωρίζει η Σύμβαση.

Ειδικά για τα κράτη, υφίσταται η παρεχόμενη σε αυτά δυνατότητα να επιβάλλουν περιορισμούς στην άσκηση ορισμένων δικαιωμάτων. Η δυνατότητα όμως αυτή ελέγχεται με τη βοήθεια της αρχής της αναλογικότητας.

Θα ελεγχθεί δηλαδή:

- i) εάν ο περιορισμός είναι κατάλληλος
- ii) εάν ο περιορισμός είναι αναγκαίος (εάν δηλαδή δεν υπάρχει άλλο ηπιότερο μέσο επίτευξης του σκοπού)
- iii) εάν τα προτερήματα επικρατούν των μειονεκτημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και το άρθρο 114

2.1. Γενικά

Το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, καρπός συμφωνίας του Ιουνίου 2004, αποτελεί αδιαμφισβήτητα μια καινοτομία στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πολύπλευρες συνέπειες.

Έως τώρα, η Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστά μια πολιτική ένωση κρατών-μελών, καθένα από τα οποία παραχωρεί μέρος των αρμοδιοτήτων και εξουσιών του, παραμένοντας όμως κυρίαρχο.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτει νομική προσωπικότητα, την οποία απέκτησε με τη συνθήκη του Άμστερνταμ: πρόκειται για μια διεθνή προσωπικότητα της Ένωσης απέναντι στα μέλη της, η οποία δεν απονέμεται ως ρητή. Η de facto αυτή νομική προσωπικότητα εκδηλώνεται μέσω της δυνατότητας της Ένωσης να συνάπτει διεθνείς συνθήκες δια του Συμβουλίου.

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση στις μέρες μας βρίσκεται αντιμέτωπη με το κρίσιμο ζήτημα της νομιμοποίησής της, καθώς πολλαπλασιάζονται οι ενδείξεις μιας γενικευμένης αρνητικής στάσης των πολιτών απέναντι στο μέλλον του θεσμού (όπως, για παράδειγμα, φαίνεται στα αρνητικά δημοψηφίσματα).

Απέναντι στην πρόκληση αυτή το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος έρχεται να προτείνει την «αναδόμηση»¹⁰ της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω ενός αναμορφωμένου ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου.

---

¹⁰ Άρθρο 1 του Σχ. Ευρ. Σ. «Το παρόν Σύνταγμα ιδρύει την Ευρωπαϊκή Ένωση».

Με το Σχ. Ευρ. Σ. επιχειρείται να απλοποιηθεί το θεσμικό πλαίσιο της Ένωσης, να γίνει αποτελεσματικότερο και, κυρίως, να προσεγγίσει τον ευρωπαϊό πολίτη με λιγότερο απρόσωπο και περισσότερο άμεσο τρόπο.

Επιπλέον, με το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος η Ευρωπαϊκή Ένωση αποκτά ενιαίο νομικά σύνολο θεσμών και οι ιδρυτικές συνθήκες που ίσχυαν έως τώρα αντικαθίστανται, με άλλα λόγια συνταγματοποιούνται οι διεθνείς συνθήκες που είχαν ιδρύσει τις Κοινότητες και την Ένωση.

Στόχος του Σχεδίου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος είναι να προσδώσει στην Ευρωπαϊκή Ένωση σταθερότητα και νομιμοποίηση, το ίδιο όμως δεν έχει ακόμη δεσμευτική ισχύ. Για να γίνει αυτό, απαραίτητη είναι η επικύρωσή του από όλα τα εθνικά κοινοβούλια ή η αποδοχή του με δημοψήφισμα. Κάτι τέτοιο δεν έχει γίνει έως σήμερα από όλα τα κράτη-μέλη, ορισμένα μάλιστα το έχουν απορρίψει με αρνητικό δημοψήφισμα, όπως η Γαλλία και η Ολλανδία.

Το γεγονός ότι η θεσμική αυτή ανασυγκρότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιλέχθηκε να γίνει μέσω ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος δεν είναι τυχαίο. Αντίθετα, προαναγγέλλει την ίδρυση ενός μορφώματος απομακρυσμένου από την έννοια της πολιτικής ένωσης ή του διεθνούς οργανισμού, ενός μορφώματος συγγενούς προς την έννοια του κράτους. Ως γνωστόν, σύνταγμα δεν διαθέτουν οι διεθνείς οργανισμοί, αλλά μόνο τα κράτη.

Σηματοδοτείται, με τον τρόπο αυτό, μια αλλαγή κεφαλαιώδους σημασίας για τον ευρωπαϊκό χώρο. Σχεδιάζεται η μελλοντική μετάλλαξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης από διακρατικό οργανισμό σε κρατικό.

Υπό την προϋπόθεση ότι το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος θα αποκτήσει πλήρη νομική δεσμευτική ισχύ, το ευρωπαϊκό τοπίο θα πρέπει να αντιμετωπίσει μία ιστορική ανατροπή: ανώτερος νόμος πλέον θα είναι

το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και τα εθνικά Συντάγματα θα υπόκεινται ιεραρχικά σε αυτό, χάνοντας την έως τώρα ιδιότητά τους ως *supremae leges*.

Θα συντελεστεί δηλαδή η λεγόμενη αναστροφή νομικής υπεροχής και έτσι, κανόνα θα αποτελεί ό,τι ορίζει το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, χωρίς να μπορούν τα εθνικά Συντάγματα να θέτουν προσκόμματα στην εφαρμογή του σε περίπτωση μη συμφωνίας με αυτό.

Ωστόσο, μέχρι να αποκτήσει δεσμευτική ισχύ το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και αναχθεί έτσι στον ανώτατο τυπικό νόμο, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποτελεί ένα “*novum*”¹¹. Ούτε διεθνή οργανισμό, καθώς έχει υψηλότερο βαθμό ιδίας βούλησης από ό,τι εκείνος, αλλά ούτε και κράτος με την κυριολεκτική έννοια του όρου.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση προσεγγίζει περισσότερο τη μορφή μιας κοινωνίας-προτύπου που συνθέτει το υπερεθνικό-διακρατικό στοιχείο με αυτό της κρατικής κυριαρχίας.

2.2. Ο Χάρτης των θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης και το άρθρο 114.

Το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, εκτός από τις διατάξεις που αναφέρονται στη διάρθρωση των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στη λειτουργία τους, ενσωματώνει ταυτόχρονα στο δεύτερο μέρος του τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε η ρύθμιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων να είναι συστηματική.

Αρχικά, η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992) στο άρθρο 6§2 όρισε ότι η Ένωση «σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται με την ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

---

¹¹ Ν. Σκανδάμης Ευρωπαϊκό Δίκαιο I Θεσμοί της Ευρ. Ένωσης 2003, σελ. 152.

και των Θεμελιωδών Ελευθεριών που υπογράφηκε στη Ρώμη 4 Νοεμβρίου 1950».

Στη συνέχεια, τον Ιούνιο του 1999 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολονίας συμφώνησε να καταρτίσει Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης «προκειμένου να καταστεί η καθοριστική σημασία τους και η βασιμότητά τους περισσότερο ορατή στους πολίτες της Ένωσης».

Ο Χάρτης περιλαμβάνει όλα τα κλασικά ανθρώπινα δικαιώματα όπως αυτά αναπτύχθηκαν στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Στρασβούργου, η εμβέλειά του όμως επεκτείνεται καθώς:

- Αναδεικνύει τα δικαιώματα που απορρέουν από τις συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις από συνθήκες κοινές για τα κράτη-μέλη.
- Λαμβάνει υπόψιν τις εξελίξεις στο χώρο της επιστήμης και της τεχνολογίας.
- Αντικατοπτρίζει και σέβεται το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και τα νέα ευρωπαϊκά πρότυπα της καλής διακυβέρνησης, της κοινωνικής πολιτικής, της οικολογίας, της διοίκησης, της δικαιοσύνης και των πολιτικών δικαιωμάτων.

Επιπροσθέτως, ο Χάρτης συμβάλλει δυναμικά στην ανάπτυξη κοινών αξιών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με σεβασμό στην ποικιλομορφία των εθνικών ταυτοτήτων.

Ως κείμενο προστασίας δικαιωμάτων, περιορίζει την άσκηση εξουσίας από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα λόγω των υποχρεώσεών τους να σέβονται το Χάρτη.

Ο Χάρτης αποτελεί μέρος του κοινοτικού κεκτημένου, ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν υποκαθιστά τις ρυθμίσεις των επιμέρους κρατών-

μελών για τα θεμελιώδη δικαιώματα, αλλά τα συμπληρώνει (άρθρο Π-113).

Αξίζει να σημειωθεί πως ο Χάρτης (στο άρθρο 52§3) αναγνωρίζει την εξέχουσα θέση της ΕΣΔΑ, υπό το φως της οποίας οφείλει να ερμηνεύεται.

Άρθρο Π-114

Απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος

«Καμία από τις διατάξεις του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως συνεπαγόμενη δικαίωμα επίδοσης σε δραστηριότητα ή εκτέλεσης πράξης που αποσκοπούν στην κατάλυση των δικαιωμάτων ή ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη ή σε περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών ευρύτερους από τους προβλεπόμενους σε αυτόν».

Στο άρθρο Π-114 του Χάρτη, που ενσωματώνεται στο Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, τυποποιείται η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.

Η διάταξη του εν λόγω άρθρου περιέχει δύο απαγορεύσεις: απαγορεύεται η κατάλυση των αναγνωριζόμενων δικαιωμάτων και ελευθεριών καθώς και ο περαιτέρω περιορισμός σε βαθμό μεγαλύτερο από ό,τι ήδη περιορίζονται από το Χάρτη.

Στην Τελική πράξη του Σχεδίου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος περιέχονται δηλώσεις σχετικά με διατάξεις του Συντάγματος.

Στο άρθρο 54 παρατίθεται η επεξήγηση ότι «Το άρθρο αυτό (δηλ. το άρθρο Π-114) αντιστοιχεί στο άρθρο 17 της ΕΣΔΑ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η κατάχρηση δικαιώματος στην πράξη

3.1. Το δικαίωμα της απεργίας¹²

Το δικαίωμα της απεργίας και ειδικότερα ο έλεγχος της καταχρηστικής άσκησης του απασχολεί συχνά τα δικαστήρια και αποτελεί προνομιακό πεδίο εφαρμογής των άρθρων 25§3Σ και 281ΑΚ.

Τα ελληνικά δικαστήρια κηρύσσουν έναν διόλου ευκαταφρόνητο αριθμό απεργιών ως καταχρηστικές (αρκετές δε φορές εσφαλμένα ως παράνομες) αφαιρώντας τους το τεκμήριο νομιμότητας το οποίο αρχικά απολάμβαναν.

Η νομολογία δέχεται ότι μια απεργία είναι καταχρηστική όταν η τελευταία δεν εξυπηρετεί «την προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων» όπως ορίζει το άρθρο 23§2 του Συντάγματος, αλλά διαφορετικούς σκοπούς.

Καταχρηστική κρίνεται από τη νομολογία μια απεργία ιδίως αν τα αιτήματα είναι εμφανώς παράνομα ή παράλογα, ειδικά δε αν αντιτίθενται στη δημόσια τάξη. Κατεξοχήν μορφή καταχρηστικής και, συνακόλουθα, απαγορευμένης απεργίας είναι η πολιτική απεργία, εκείνη δηλαδή που στρέφεται κατά της συντεταγμένης Πολιτείας (π.χ. στοχεύει στην ανατροπή της Κυβέρνησης).

3.2. Το άρθρο 106§2Σ

Το άρθρο 106§2Σ ορίζει ότι «Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας».

---

¹² Χρυσόγονος Κ. Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα 2002 σελ. 493 επ.

Πρόκειται για μια περίπτωση όπου απαγορεύεται η άσκηση δικαιώματος όταν αυτή θίγει τα περιοριστικά απαριθμημένα αγαθά της ελευθερίας, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της εθνικής οικονομίας.

Το άρθρο αυτό αποτελεί μια εφαρμογή του άρθρου 25§3Σ, σε περίπτωση δηλαδή που η άσκηση της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας στραφεί εναντίον ενός από τα τρία προαναφερθέντα αγαθά, τότε η άσκηση αυτή είναι καταχρηστική.

Εξ αντιδιαστολής προκύπτει ότι η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν μπορεί να περιορισθεί χάριν άλλων αγαθών πέραν αυτών που αναφέρονται στη διάταξη του άρθρου 106§2Σ.

3.3. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹³

Άλλη μια περίπτωση στην οποία εφαρμόζεται το άρθρο 25§3Σ είναι στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας (αρ. 17Σ) όταν αυτό ασκείται καταχρηστικά. Η κύρωση που επιβάλλεται στον καταχρώμενο συνίσταται σε άρση της συνταγματικής προστασίας της ατομικής του ιδιοκτησίας.

Σε άλλες περιπτώσεις ως κύρωση θα μπορούσε να επιβληθεί η απαλλοτρίωση για «δημόσια ωφέλεια» στερώντας έτσι τον φορέα του δικαιώματος της ιδιοκτησίας από τη δυνατότητα απόλαυσής του.

---

¹³ Α.Ι. Τάχος Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο, 1996

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, δηλαδή η ακατάλληλη σε σχέση με το σκοπό του δικαιώματος και υπερβολική χρήση, κατοχυρώνεται στο Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος στο άρθρο II-114. Πρόκειται για την αντανάκλαση του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ σε κοινοτικό επίπεδο.

Παρόμοια απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος περιλαμβάνεται στο άρθρο 25 §3 του Ελληνικού Συντάγματος.

Τα άρθρα αυτά αλληλοσυμπληρώνονται. Στοχεύουν όλα στην προστασία των δικαιωμάτων από την κακή χρήση τους. Η στέρηση της συνταγματικής προστασίας είναι η συνέπεια μια τέτοιας χρήσης. Ο δικαιούχος δε χάνει το δικαίωμά του αλλά μπορεί να το ασκήσει υπό έναν όρο: να το ασκήσει νόμιμα αυτή τη φορά.

SUMMARY

The abuse of a right, that is to say the improper according to the right's purpose and excessive use, is consolidated in the article II-114 of the European Constitution. It is the reflection of the article 17 of the European Convention of Human Rights developed in European Union's level.

The same prohibition of improper practice is included in the article 25 §3 of the Hellenic Constitution. These articles are mutually covered. They all aim to protect the rights from being misused. In such case, the loss of constitutional protection is the consequence. The person that abused the right isn't deprived from it, he can still use it under one condition; to act legitimately this time.

ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το άρθρο 114 του Σχεδίου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος αλληλοεπικαλύπτεται με τα άρθρα 25§3Σ, 281ΑΚ και 17 ΕΣΔΑ. Τα άρθρα αυτά κατατείνουν στην προστασία των δικαιωμάτων όχι μόνο από το κράτος αλλά και από τους ίδιους τους φορείς τους, καθώς και οι τελευταίοι ενδέχεται να τα ασκήσουν με τρόπο υπερβολικό και αντίθετο προς το σκοπό τους, δηλαδή καταχρηστικά.

Συνέπεια της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος είναι η στέρηση της συνταγματικής προστασίας του δικαιώματος αυτού, μέχρι ο δικαιούχος να το ασκήσει συμφώνως προς το Σύνταγμα.

Όσον αφορά στο Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, αυτό ρυθμίζει την απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος όπως και το εθνικό Σύνταγμα, έτσι ώστε τα δύο αυτά επίπεδα να λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωματικά.

Μελλοντικά, και υπό την προϋπόθεση αποδοχής του από όλα τα κράτη-μέλη, το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος προορίζεται να καταστεί δεσμευτικό. Τότε, θα παρουσιαστεί το ζήτημα ύπαρξης Συντάγματος χωρίς κράτος, κάτι το πρωτοφανές, αντίθετα προς την ύπαρξη κράτους χωρίς Σύνταγμα που έχει παρατηρηθεί.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΑΠ 854/2002, Α΄ (Πολιτικό) Τμήμα, ΤοΣ τεύχος 1/2003 Υπόθεση Πρύτανη
- ΑΠ 651/1957, ΝοΒ 1958 σελ. 436
Η υπόθεση του συνταξιούχου μεταλλευτή
- Εφ Πατρών 401/1981, ΤοΣ 1982 σελ. 256
Ομαδικές απολύσεις προσωπικού
- ΕφΘεσ 25/1982, Αρμεν. 1983 σελ. 15
Υπόθεση του Συλλόγου Διδασκάλων ξένων γλωσσών ΑΕΙ
- ΜΠρ Αθ 919/1983, ΤοΣ 1983 σελ. 670
Υπόθεση απεργίας λιθογράφων και Γραφικών Τεχνών περιοδικού τύπου.
- ΟΛΑΠ 33/1987, ΝοΒ 1987 σελ. 324
Υπόθεση του απολυθέντος δικηγόρου
- ΣτΕ 194/1987 (τμ. Γ΄)
Υπόθεση του «άθεου» φοιτητή
- ΜΠρΑθ 17115/1988, ΕλλΔνη 1989 σελ. 1375
Ο τελευταίος πειρασμός
- ΑΠ 17/1978, ΝοΒ 1978 σελ. 1223
Υπόθεση των υποθηκοφυλάκων Πάτρας
- ΣτΕ 863/1979 (τμ. Δ΄), ΕΕΔ 38 1979 σελ. 868-870
Υπόθεση του ΟΣΕ
- ΑΠ 289/1974, ΝοΒ 1974 σελ. 1279

NΟΜΟΛΟΓΙΑ [από το www.dsanet.gr]

- ΑΠ 50/2003
- ΑΠ 677/2004
Καταχρηστική απόλυση – Διευθυντικό δικαίωμα
- ΑΠΟλ 27/2004
Καταχρηστική απεργία
- ΕφΛαρ 174/2005
Κατάχρηση δικαιώματος – Κοινωφελή ιδρύματα
- ΜΠρΗρ 328/2003
Αναγκαστική εκτέλεση – Κατάχρηση δικαιώματος
- ΜΠρΑθ 5467/2002
Τράπεζες – Σύμβαση δανείου – Ανατοκισμός – Κατάχρηση δικαιώματος
- ΕφΑθ 4875/1979
- Προσφυγή δημοσίων υπαλλήλων σε απεργία – Δικαστικός έλεγχος νομιμότητας
- ΑΠ 73/1999

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεγλερής Φαίδων – Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα, τόμος Α΄, 1977
- Βενιζέλος Ευ. – Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, 1986
- Γεωργιάδης Απόστολος – Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2002
- Γιαταγάνα – Η μακρά πορεία συνταγματοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Από το διεθνές δίκαιο στην ομοσπονδία, 2003
- Δημητρόπουλος Α. – Συνταγματικά Δικαιώματα, 2005
- Του ιδίου – Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και εθνικά Συντάγματα, 2004 ΕΔΔΔ
- Δαγτόγλου – Ατομικά Δικαιώματα, 2005
- Του ιδίου – Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 2004
- Του ιδίου – Γνωμοδοτήσεις, 1999
- Δούμπης Ι., Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, 1998
- Κυπραίος Μιχ. – Σχέση Συντάγματος και Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου
- Μάνεσης Αριστόβουλος – Συνταγματικά Δικαιώματα Α΄ τόμος, 1982
- Ραΐκος Αθ. – Παραδόσεις Συνταγματικού δικαίου τεύχος α΄ και β΄, τόμος Β΄, 1984
- Ρούκουνας Εμμανουήλ – Διεθνής Προστασία Ανθρώπινων Δικαιωμάτων
- Σκανδάμης Ν. – Ευρωπαϊκό Δίκαιο Ι, 2003
- Σιαμκούρης Γ. – Καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, 1994
- Τάχος Α. – Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο, 1996
- Τσάτσος Δημ. – Συνταγματικό Δίκαιο τόμος Γ΄, 1988
- Χρυσόγονος Κ. – Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2002

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. Sajo Social Rights: A wide Agenda – European Constitutional Law Review 2005/1
- Van Dijk P./Van Hoof G.J.H. – Theory and practice of the European Convention on Human Rights.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- www.tosyntagma.gr - Η σχέση των διατάξεων των άρθρων 25 §3Σ και 281ΑΚ (του Απ. Παπακωνσταντίνου)
- www.europa.eu.int - Avis juridique important Υπόθεση: C-109/01
- www.dsanet.gr